

סקר ארכיאולוגי בעין-גדי

מאת

יוחנן אהרונ

הסקר בעין-גדי וסביבתה⁽¹⁾, שנערך בהמשך לעונת החפירות השנייה במצדה, הוקדש לשתי מטרות בלבד: א. איתור המבנים העתיקים שבעין-גדי וסביבתה, בדיקתם ועריכת תכניותיהם; ב. בדיקת המערות בסביבה. לא בדקנו כלל את שרידי החקלאות וההשקאה במקום, דהיינו, הטראסות, בריכות המים והתעלות, העושות רושם רב על כל מבקר (ר' מפת הסקר, ציור 1).

התקופה הישראלית

גם הפעם, כבסקרים קודמים⁽²⁾, מצאנו שרידים ניכרים מתקופת הברזל ב', ואין ספק, שכבר בפרק-זמן זה היתה נודעת לעין-גדי חשיבות מרובה. מצאנו שרידים מתקופה זו למטה, בתל אל-ג'רן, עליד המעין וכן למעלה במצפה עין-גדי (שכרת א-נג'אר).

תל אל-ג'רן (1) *

תל זה, החולש על הבקעה הפוריה למטה, נבדק עלידי כמה חוקרים⁽³⁾,

(*) אלה הם המספרים הסידוריים של אתרי הסקר, כפי שהם מסומנים גם במפה (ציור 1).

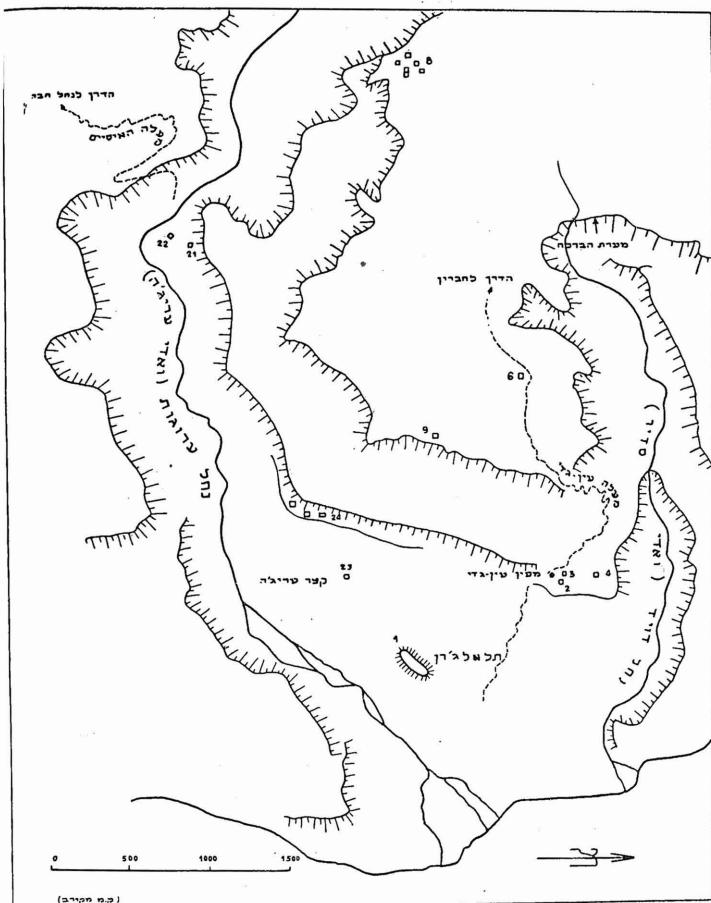
1) הסקר נערך מטעם האוניברסיטה העברית, אגף העתיקות והחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה. השתתפו בו תלמידי האוניברסיטה ומתנדבים ממשקים שונים. לנו באכסניית הנוער בעין-גדי, סעדנו בקיבוץ עין-גדי ונעזרנו הרבה עלידי ראש מועצת תמר, מר י. אלמוג. כמה מחברי המשק השתתפו עמנו במספר סיורים. התכניות הותקנו עלידי מר י. קולודני. התרשים של איזור עין-גדי, שבו סומנו המבנים השונים (ציור 1), הוכן על-פי צילומי אוויר של המכון לפוטוגראמטריה בירושלים. תרשים זה מסייע להתמצאות כללית, אך המרחקים בו אינם מדויקים. ציורי החרסים נעשו בידי גב' פ. לוינגר. צילומי המבנים הם מעשי ידי מר ב. רותנברג; הממצאים צולמו עלידי גב' ה. ביברקראוט.

גם בהזדמנות זו הנני מביע לכל אלה את תודתי הנאמנה.

(2) ר' לאחרונה ב. מייזלר-מזר, חפירות נסיון בעין-גדי, ידיעות ט"ו, תש"ז, עמ'

28—25.

C. R. Conder and H. H. Kitchener, *SWP, Memoirs*, III, 1883, (3

ציור 1. תרשים כללי של סביבת עין-גדי.

ואף נערכה בו חפירת נסיון על-ידי פרופ' ב. מזר⁽⁴⁾. לתל צורה מוארכת ברוחב של כ-20 מ' בלבד (לוח י, 1). חלקו הדרומי-מערבי, שארכו כ-73 מ',

p. 387; F. M. Abel, *Une croisière autour de la Mer Morte*, 1911, pp. 134 ff; W. F. Albright, *BASOR* 18, 1924, p. 14; P. B. Urbach, *RB* 80, 1946, pp. 291 ff.

(4) ב. מייזלר-מזר כנ"ל (הערה 2).

גבוה יותר, ואחרי מדרגה בולטת, בגובה של 3–4 מ', נמשכת מדרגה נמוכה של התל באורך של 40 מ'. במדרגה נמוכה זו מצויים כמעט רק חרסים מתקופת הברזל ב', ביניהם קערות עם מרוק אבניים, שפות פערורים מחורצים ונר עם בסיס דיסקי — כולם משלב מאוחר של תקופת הברזל. בבור, שנחפר על-ידי חברי המשק בקצה הצפוני-מזרחי של התל, נמצאו גם שני לגינים כמעט שלמים מאותה תקופה⁽⁵⁾.

נראה הדבר, שבתקופה הישראלית השתרע התל על פני שטח של כשני דונם, ואילו המצודה ההלניסטית-רומית (חשמונאית?), שנבנתה בחלק הדרוך-מערבי של התל, היתה קטנה יותר והקיפה שטח של כדונם וחצי. ועל-כל-פנים מסתבר, שבימי בית שני, ממש כבימי בית ראשון, שימש תל אל-ג'רן כמרכז של היישוב בעין-גדי, שהיה מפוזר, כנראה, על פני כל הנווה⁽⁶⁾.

המגדל הישראלי על יד המעיין (2)

שרידי הפלאטפורמה המרובעת הבנויה אבני-גוויל גדולות, שנמצאו מצפון למעיין, עשו רושם חזק על אנשי הסקר הבריטי⁽⁷⁾. ב. מזר העלה השערה, שעמד כאן בניין חשוב מהתקופה הרומית⁽⁸⁾. השרידים הקיימים נראים כיסוד מאסיבי של מגדל, שכן מהווים הם גוש בצורת ריבוע מדויק, שרחבו וארכו הם 10.5 מ'. ארכן של אבני הפינה — 1 מ'. בכיוון של המדרון (למזרח) נשתמרו חמשה נדבכים בגובה של 2.5 מ' (ר' ציור 2; לוח י, 2). רובם המכריע של החרסים, שמצאנום בסביבת הבניין, הם מתקופת הברזל ב' (ציור 4, 13–16) בכללם שפות מעובות של קערות עם מרוק אבניים בפנים ועל השפה (13–14), שפת קדרה (15) ושפה מחורצת של סיר בישול (16).

כמדומה, שעל-יסוד עובדות אלו יש לייחס בניין זה לתקופת הברזל ב'⁽⁹⁾. היה זה, כנראה, מגדל-מצודה, ששמר על המעיין ועל הדרך, המוליכה ממצפה עין-גדי בכיוון לתל אל-ג'רן.

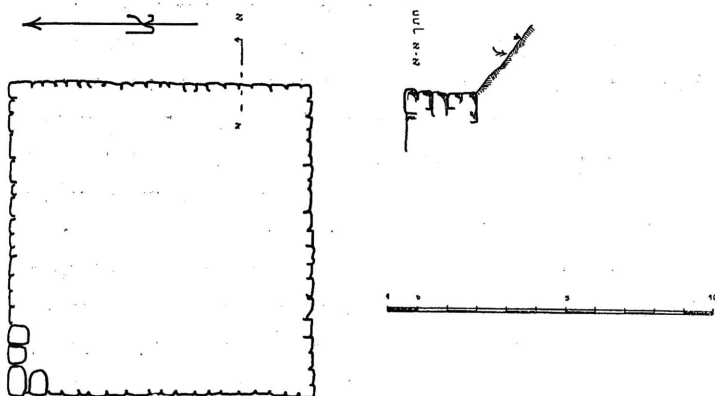
(5) פרטים מלאים על הכלים מתל אל-ג'רן יפורסמו בהודמנות אחרת, שבה אפשר יהיה לרכו את כל החומר של התל במקום אחד.

(6) ב. מזר, כנ"ל, עמ' 27.

(7) SWP, Memoirs III, p. 387

(8) ב. מזר, כנ"ל, עמ' 27.

(9) מפי מר בנו רותנברג נודע לי, שגם פרופ' נ. גליק הגיע למסקנה זו בעת ביקורו במקום.

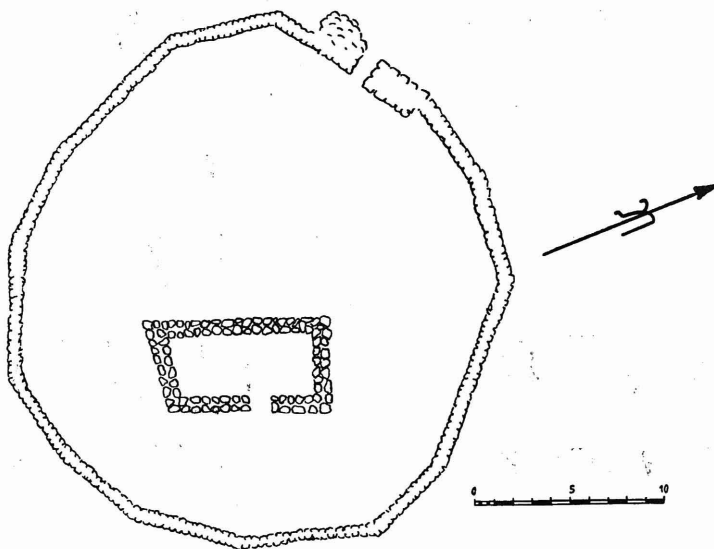

ציור 2. יסודות המגדל הישראלי על-יד המעין (2).

המצודה הישראלית על מצפה עין-גדי (9)

מצודה זו בנויה במרומיו של מצפה עין-גדי (שפרת אֶנְג'אר) על גבעה בולטת על-יד הצוק, דרומה ממעלה עין-גדי (לוח י"א, 1). מנקודה זו נראים יפה מוצא הדרך והרמה למעלה וכן כל נווה עין-גדי למטה, וממנה נשקפים תל אל-ג'רן והמגדל שעל-יד המעיין. זוהי הנקודה האסטרטגית הטובה ביותר לתצפית על כל סביבת עין-גדי והדרך אליה. ומעניין לציין, שבימי מלחמת השחרור הוקם המשלט המודרני על הגבעה הסמוכה לגבעת המצודה. תכנית המצודה טבועה בחותם של "חומה ומגדל". במרכזה עומד בניין מלבני עם פתח לצד מזרח, עשוי אבני גוויל גדולות (לוח י"א, 3). הוא מכוסה בעיי מפולת, ועל-כן אי-אפשר להבחין במחיצות. מסביב לו הוקמה חומה, אף היא בנויה אבני גוויל, שרחבה כמטר וגבהם של שרידיה בימינו הוא מטר ויותר. צורתה — פוליגון בעל 14 צלעות בלתי סימטריות. הפתח הוא לצפון-מערב, במהופך לפתח הבניין, ומשני צדיו מהווה החומה שני מגדלים קטנים, שהאחד מהם בולט כלפי חוץ מקו החומה והשני כלפי פנים (ציור 3; לוח י, 3; י"א, 2).

ליקטנו הרבה חרסים בחצר המצודה וסביבתה, שכולם מתקופת הברזל ב'. כאן, כבתל אל-ג'רן ובמגדל שעל יד המעיין, זו היא הקיראמיקה האפיינית לממלכת יהודה, הדומה במלואה לקיראמיקה של לכיש, רמת רחל וכיו"ב.

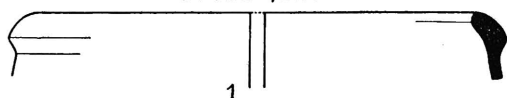
ציור 3. המצודה הישראלית על מצפה עין גדי (9).

בציור הבאנו דוגמות אלו (ציור 4, 12¹): שפות מעובות, מעוגלות ומוזות של קערות, מרוק אבניים בפנים ועל השפה (1—6), שפות פכיות ממורקות (7—8), שפת סיר בישול (9) ושפות קנקנים (10—12). תכנית המצודה דומה במידה רבה לזו של המצודה, שנתגלתה על-ידי נ. גליק קרוב לקצה הדרומי-מזרחי של אדום, היא ח'רבת נקב א-שתאר מעל לוואדי אל-חסמה, שהיא, לפי ממצא החרסים, מאותה תקופה בקירוב¹⁰). אמנם ממדי המצודה בעין-גדי קטנות יותר, אך התכנית הכללית של הבניין המרכזי, החומה הפוליגונית והפתח, המוגן על ידי שני מגדלים בשני כיוונים, דומה ביותר לזו של אדום. זהו, כנראה, טיפוס של מצודות, שהוקמו בקצה היישוב ועל דרכי המדבר, שבהן הותקנו מקום-מגורים לחיל המשמר וכן חצר לחניית שיירות ועוברי אורח¹¹).

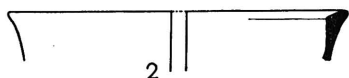
N. Glueck, *Explorations in Eastern Palestine II*, (AASOR, XV) (10
1935, pp. 58 ff; Pl. 11

(11) כפי שנודע לי עתה, נתגלתה מצודה זו קודם לכן על-ידי ש. גוטמן מנען, שאף הוא קבע את תקופתה בהתאם למסכותיה.

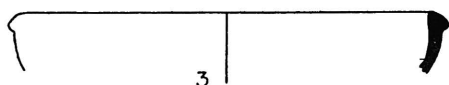
יוחנן אהרונאי

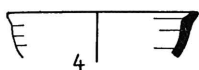
1

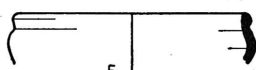
2

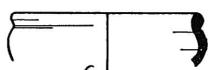
3

4

5

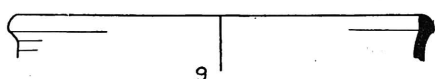
6

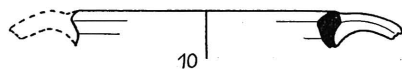
7

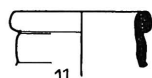
8

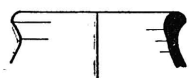
9

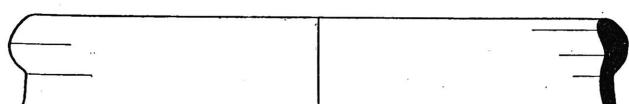
10

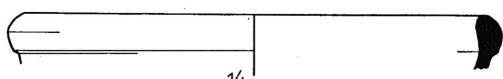
11

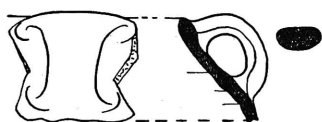
12

13

14

15

16

0 10

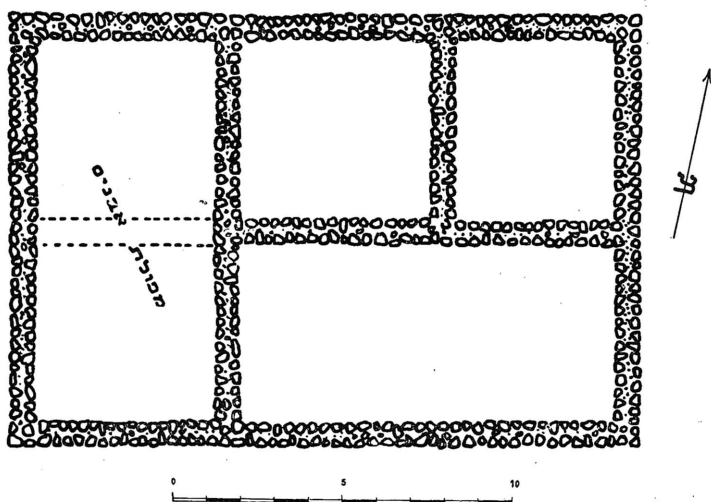
ציור 4. חרסים מתקופת הברזל ב'. 1-12 ממצודה 9 ; 13-16 ממגדל 2.

תקופת בית שני

אף-על-פי שבאזור עין-גדי נמצאו הרבה חרסים מימי בית שני, כלומר מהתקופות ההלניסטית והרומית, ובמיוחד מהעידן ההירודיאני, קשה לאתר בניינים ומצודות מתקופה זו. הבניינים המרכזיים, שנתגלו לנו, קרובים למקומות, שבהם עמדו המצודות מתקופת הברזל.

הבניין שבחלקו הדרומי-מערבי של תל אל-ג'רין הוא, כנראה, מתקופה זו, אך פרט לקטעים שנחפרו על ידי ב. מזר אין להכיר קווי-בנייה נוספים בשטח. זהו הבניין הגדול ביותר מאותו פרק-זמן, שבו נתקלנו. בהתחשב עם העובדה, שהוא חולש על שטחי העיבוד הנרחבים של נווה המדבר, יש מקום להניח, שכאן היה מרכז הטופארכיה, הנזכרת עלידי יוסף בן מתתיהו⁽¹²⁾.

בשטח הטראסות ראינו יסודות של כמה מגדלים עגולים בקוטר של 3—5 מ', ואחד מהם בקרבת המעיין, ממערב למגדל הישראלי (3). החרסים המועטים, שמצאנום בקרבתם, אינם מספיקים להגדרת התקופה, אך יש יסוד להשערה, שהם מהתקופה הנדונה.

ציור 5. בנין מעל למצפה עין-גדי (6).

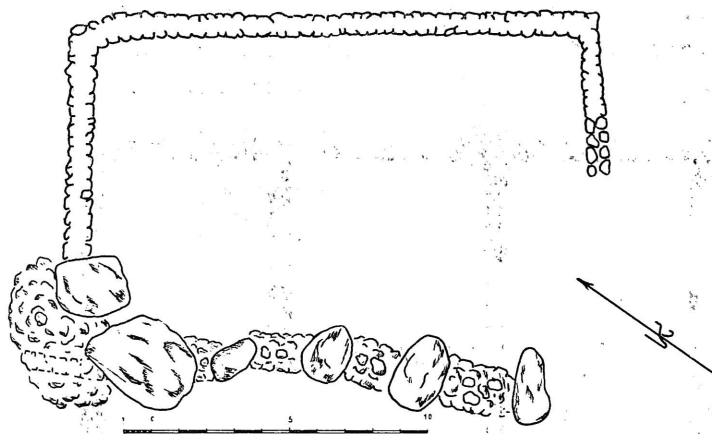
(12) מלח' ג, ה; ר' הצעה אחרת אצל ב. מזר כנ"ל, עמ' 27.

מבנה 6

מעל למצפה עיין-גדי מצאנו יסודות של בניין מלבני. הוא בנוי על כיפה גמוכה מצפון-מערב למצודה הישראלית, אך בהבדל ממנה אינו חולש על מרחב ראייה, וממנו אינה נשקפת עיין-גדי עצמה. לעומת זה הוא שולט על הדרך ממש, כחצי ק"מ ממערב למעלה, וחולש על הבקעה הקטנה, שבה עוברת הדרך בכיוון לחברון (לוח י"א, 1). תכנית הבניין ברורה וסימטרית (ציור 5), והחרסים שמצאנו בה הם מראשית התקופה הרומית (לוח ט"ז, 1-4).

מבנים בנחל ערוגות

על אחת הטראסות בגדה הצפונית של הנחל, מול מעלה האיסיים, משתרע מבנה ריבועי גדול (22). מתוך התבוננות מקרוב בו התברר, שבצד אחד נשען

ציור 6. מבנה בנחל ערוגות (22).

הוא על גושי סלע גדולים. כנראה, היתה זו בריכה גדולה לריכוזם של מי הנחל העליונים (ציור 6). לא מצאנו חרסים, שעל־פיהם אפשר היה להגדיר את תקופתה. אם השערה זו נכונה היא, הרי ראוי הדבר לחקירה מדוקדקת, שכן זו עדות על הטיית מי הנחל בגובה רב. מעל למבנה זה מצאנו בניין קטן ורעוע בן שני חדרים (21) ולידו חרסים רומיים בודדים (ר' ציור 7).

החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

שנה כ"א, חוברות א-ד, תשי"ז

BULLETIN

OF THE

ISRAEL EXPLORATION SOCIETY

Vol. XXI Nos. 1—4, 1956—1957

תוכן העניינים

חִיבֵרֶת א-ב :

עמ'

8-3

מ. שובה, י. פינקרפלד, י. לונץ
ר. מרקוס, י. עורי, מ. נרקיס זכרונם לברכה

הסקר הארכיאולוגי של מצדה בשנות תשט"ו—תשט"ז, מאת:

מ. אבי־יונה, נ. אביגד, י. אהרונִי, ש. גוטמן, וע. דונאייבסקי

סיכום היסטורי 9

16 . . . . . מולדות הסקר

דשרידים שעל פני השטח 20

השרידים בקצה הצפוני של מצדה

המדרגה העליונה 35

המדרגה התיכונה 39

המדרגה התחתונה 45 . . . . .

זיהוי הארמון 61

65 . . . . . בריכות האגירה

70 . . . . . קטעי כתב

72 . . . . . ל. קדמון : על מטבעות ממצדה

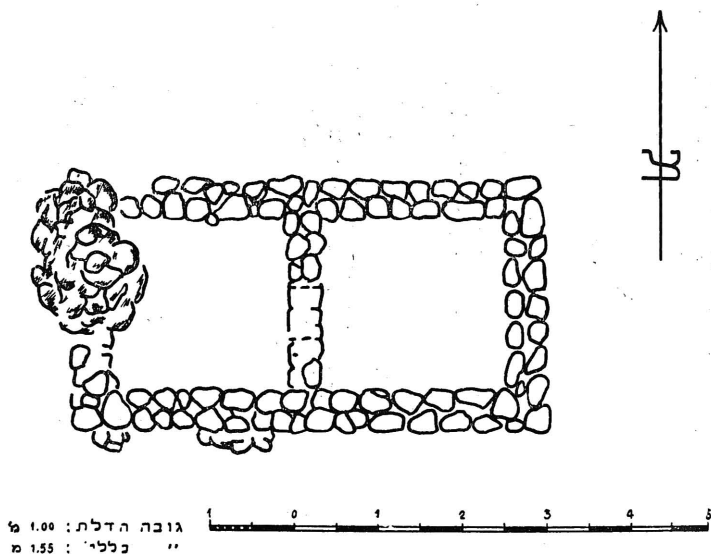
מפתחות ל"ידענות", כרכים א'—כ', תרצ"ג—תשט"ז

81 . . . . . א. מפתח לפי שמות המחברים

103 . . . . . ב. מפתח כללי

ג. מפתח לפי שמות מקומות 113

ציור 7. בנין בנחל ערוגות (21).

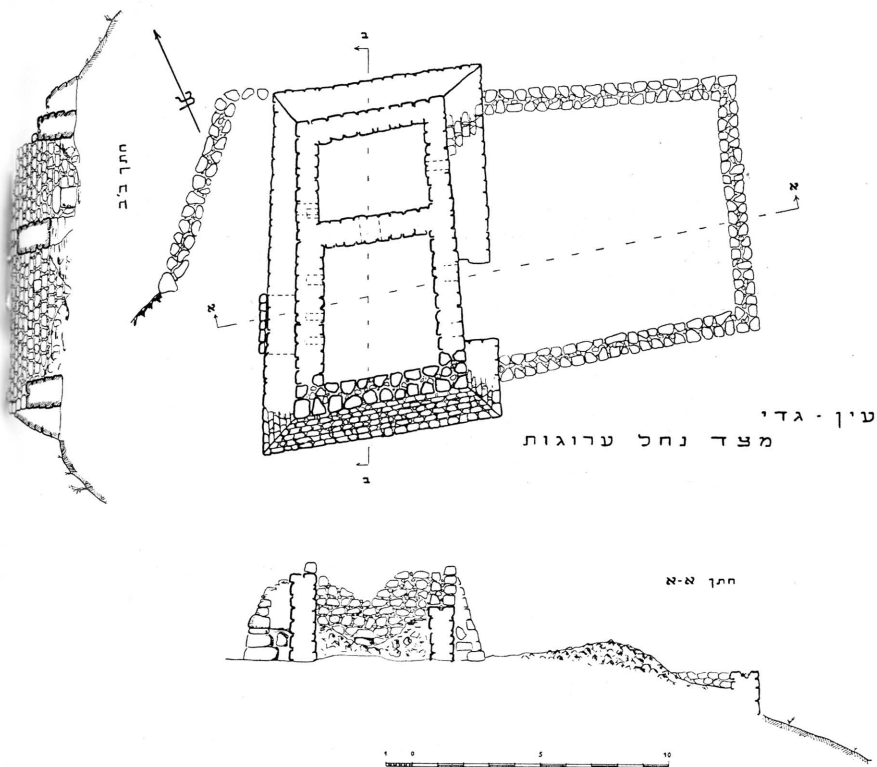
התקופה הרומית-ביזאנטית

מצד נחל ערוגות (קצר אל-עריג'ה; 23)

יש להניח, שבניין בולט זה, שנשתמר בגובה רב, ירש בתקופה הרומית-ביזאנטית את תפקידם של הבניינים שעל תל אל-ג'רן. הבניין עצמו מורכב, כנראה, משני חדרים, ואליו מחוברת מסביב חלקלקה מאסיבית, שוודאי הותר קנה בתקופה יותר מאוחרת למטרות חיוזוק או ביצור. בצד המערבי יש קשת בתוך חלקלקה זו. אך אין רואים עתה פתח בקיר הפנימי (ר' ציור 8; לוח י"ב, 1). בסביבה מצאנו חרסים מועטים בלבד מהתקופה הרומית-ביזאנטית, ועליכן קשה, לפי שעה, לקבוע את התקופות של שני שלבי הבניין.

היישוב מעל למצד נחל ערוגות (24) ⁽¹³⁾

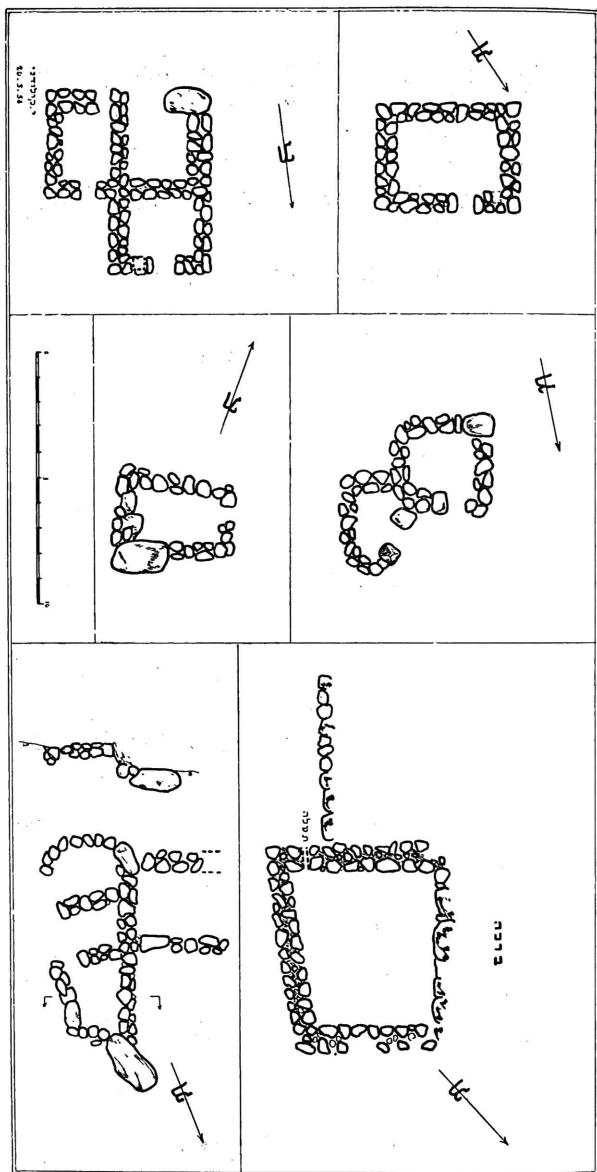
לאורך הטראסה הגבוהה שמעל למצד נחל ערוגות, בפינת ההר שמצפון-מערב לנחל, משתרע יישוב ניכר (לוח י"ג, 1). רוב החדרים בו הותקנו בצורה ⁽¹³⁾ יישוב זה והיישוב הבא (8) נתגלו עלידי יוסף פלדמן מרביבים, שהשתתף עמנו בביצוע הסקר.

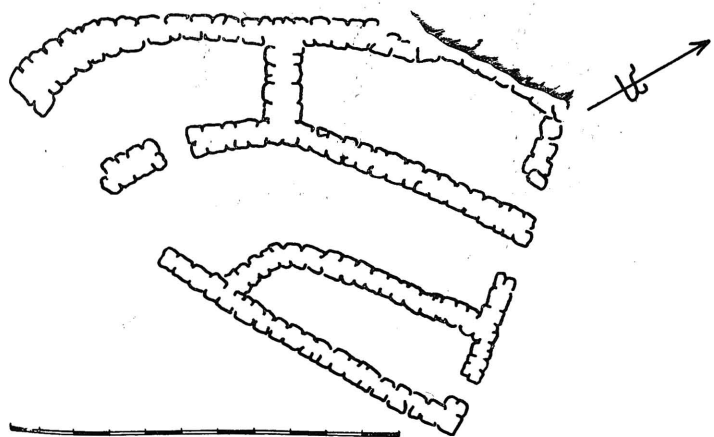
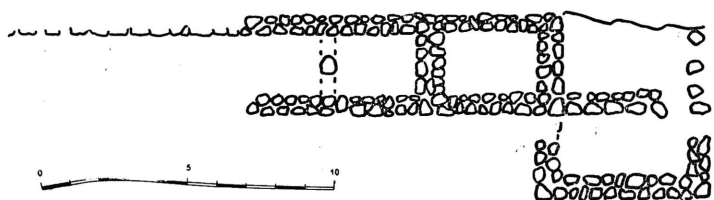
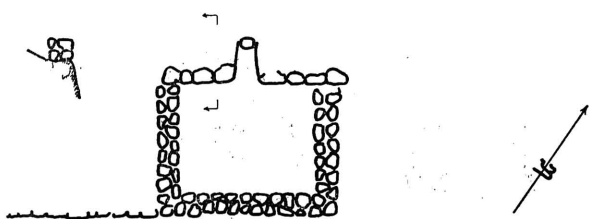
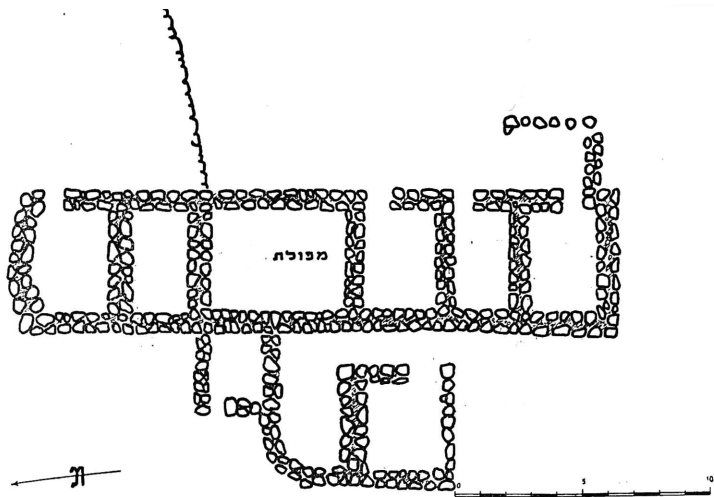
ציור 8. מצד נחל ערוגות (23).

פרימיטיבית ובלתי רגולארית, וקירותיהם נשענים על הסלע ועל גושי מפולת גדולים שעל פני השטח (לוח י"ג, 2). החדרים בנויים מאבני גוויל טבעיות, מחוזקות בטיט, ושתי אבנים מהוות, בדרך כלל, את רוחב הקירות. כל החדרים ביישוב זה קטנים הם ואין בהם חצרות. יש כאן חדרים בודדים וכן קבוצות של שנים, שלושה ויותר חדרים.

בסך־הכל ספרנו במקום זה שלושים חדרים וערכנו תכניות של חמש קבוצות מהם (ציור 9). במרכז היישוב מצאנו שרידים של בריכה (ציור 9), ומעליה — קנים מיובשים בתוך שיחים. אפשר היה כאן מעיין שדלל. החרסים המועטים, שנתגלו במקום, הם מהתקופה הרומית-ביזאנטית. אך אין מספיקים לקביעת ראשיתו של היישוב והמשכו (לוח ט"ז, 13—19).

צירוף 9. חדרים ביישוב מעל למצוד נחל ערונות (24).

ציור 10. חדרים ביישוב מול מעלה האיסיים (8)

היישוב מול מעלה האיסיים (8)

בסיוורנו ברמה שמעל למצפה עין-גדי גילינו שרידים של מבנים מעניינים — הדומים במקצת למבנים של מס' 24 — במורד של הגבעה בקרבת הצוק של נחל ערוגות, מול מעלה האיסיים (לוח י"ב, 2). מבנים אלה מורכבים בעיקר משורות ארוכות של חדרים, הנשענים ברובם מצד אחד על קירות הסלע (לוח י"ב, 3).

ספרנו במקום חמישים חדרים וערכנו תכניות של שלוש קבוצות מהם (ר' ציור 10). החרסים שליקטנו הם ברובם מהתקופה הביזאנטית (לוח ט"ז, 12—5).

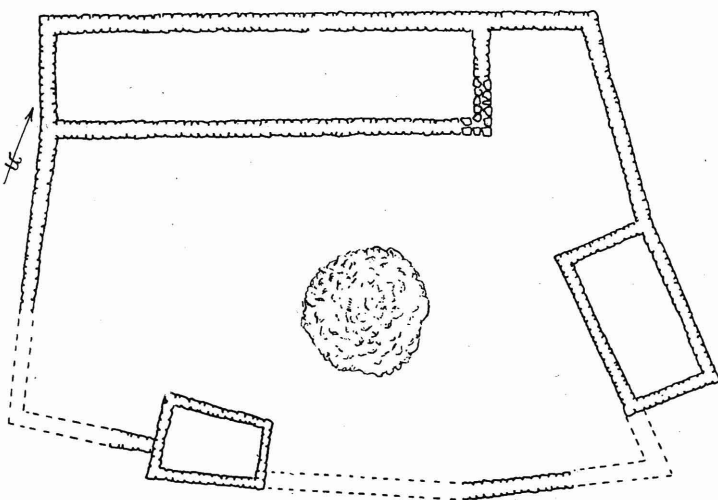
התעניינו בשאלת מקורות-המחיה של יישוב זה, השוכן בלב המדבר, הרחק מדרכי תחבורה ומשטחים, הניתנים לעיבוד חקלאי. אף אספקת המים מהווה כאן בעיה קשה, וייתכן שלמרגלות היישוב היה מעיין — אולי במערה קטנה בתוך הנחל — שדלל בינתיים, אך לא העלינו הוכחות ברורות לכך. אפשר מעידים הצורה המאורגנת של שורות החדרים וכן מקומו של היישוב על מקלט של נזירים, אולם השאלה טעונה עיון נוסף.

התקופה הכאלקוליתית (4)

בטראסה שמעל למעיין, מצפון-מערב למגדל הישראלי, מצאנו יסודות של קבוצת חדרים (ציור 11). יסודות הקירות נשתמרו רק בגובה של פני הקרקע וקשה להבחין בהם. מסתמן כאן בנין ארוך, שהיה מחולק, כנראה, לכמה חדרים, אך המחיצות אינן נראות. לפניו חצר רחבה, מוקפת על-ידי הגדר, ובפינותיה שני חדרים נוספים. באמצע החצר צבור גל אבנים נמוך, שלא עלה בידינו לעמוד על טיבו.

למרות כל מאמצינו לא הצלחנו למצוא חרסים במקום, כדי לקבוע את תקופת המבנים. בהמשך לסקר של עין-גדי ביצע יוסף נוה (לוי) חפירת-נסיון קטנה בחדר המזרחי של אתר זה. התברר, שהקירות נשתמרו בגובה ניכר מתחת לפני השטח, ובעומק של מטר בקירוב נמצאה רצפה עם שברי חרס מן התקופה הכאלקוליתית (ר' להלן עמ' 46—48).

מוקדם עדין לקבוע אם כל הבניין הוקם בתקופה זו, אך גילוי שרידי יישוב בעין-גדי מתקופה קדומה זו מעורר עניין מיוחד. אין זה ודאי מקרה, ששרידים אלה נתגלו בקרבת המעיין, שהשליטה עליו היתה חיונית לכל

ציור 11. מבנה מעל למעין (4).

ישוב קבע במקום. הסחף החזק במדרונות ההר והישוב האינטנסיבי של תקופות מאוחרות יותר גרמו להעלמם של שרידים קדומים מעל פני השטח. רק המשך של סקר וחפירות נסיון ישרים את תמונת היישוב הקדום, שהתקיים בעין-גדי בפרקי זמן שונים, מאז האלף הרביעי ועד לאלף הראשון לפנה"ס.

מערת הבריכה (27)

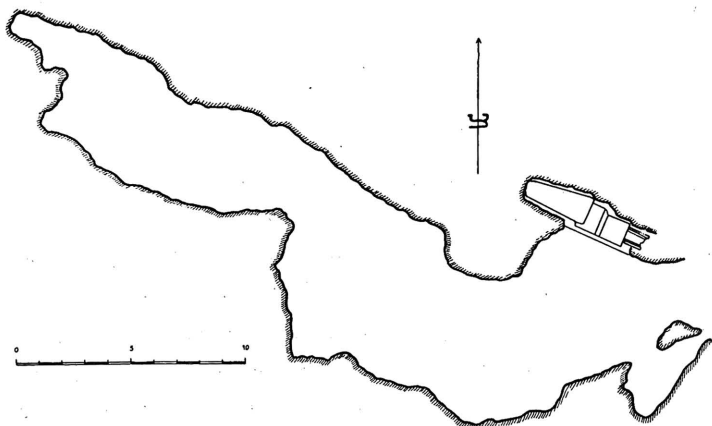
בדקנו מערות רבות בסביבה, והמעניינת ביותר שבהן היא "מערת הבריכה", שתוארה בזמנו על-ידי ג. ד. סנדל¹⁴, ומקומה נשכח מאז. היא חצובה בצוק הצפוני של נחל דויד (ואדי סדיר) מצפון למפל היבש הגבוה, בגובה של כ-150 מ' מעל לערוץ הנחל. הגישה אליה קשה, אך לא מסוכנת (לוח י"ד, 6).

המערה היא במקום נסתר, ובכך ערכה המיוחד. גם כיום אין רואים את

G. D. Sandel, Am Totem Meere, ZDPV 30, 1907, pp. 79-84 (14)

ר' גם י. ברסלבסקי, הידעת את הארץ, ג', ים המלח סביב-סביב, תל אביב, תשי"א.
עמ' 359.

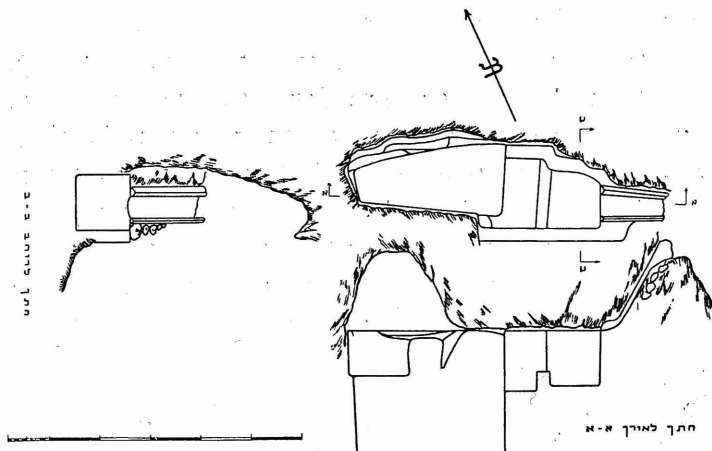
פתחה, אלא ממרחק של כמה מטרים, שכן חבוייה היא מכל הצדדים על-ידי בליטות סלע. עכשיו יש כאן פתח ברוחב של 2.50 מ', שאפשר להבחין בו כשעומדים על ההר שממול. ממנו נשקף מראה יפה של ים-המלח. עיי המפולת של אבנים בפנים הפתח וכן שרידי הטיט הדבוקים מעליו מעידים, שבימי קדם היה פתח זה סתום על-ידי בנייה, שוודאי שיוו לה מבחוץ צורה של הנוף הטבעי שבסביבה. אפשר היה להיכנס לתוכה רק דרך פתח משני צד ברוחב של 50—60 ס"מ מדרום לפתח הרחב. המוליך לחדר צדדי, ששימש מעבר למערה העיקרית. פתח קטן זה מוסתר מכל הצדדים, ואפשר להבחין בו רק כשעומדים לפניו ממש (ציור 12).

ציור 12. תכנית מערת הבריכה (27).

כל המערה היא טבעית, ועמקה כ-33 מ'. בכמה מקומות יש בה כוכים צרים בצדדים וכן מלמעלה, שגם בהם מצאנו חרסים ועקבות של מקום מגורים.

הדבר המעניין ביותר במערה זו היא הבריכה הסמוכה לכניסה אליה, שבחלקה חצובה היא בסלע ובחלקה בנויה. היא מטויחת בטיח חזק ומעולה וקיבולה כ-12 ממע"ק. המים זרמו לבריכה דרך מרזב נטוי כלפי מעלה, שנשתמר בגובה של קרוב ל-2 מ'. ממנו עברו לבור שקיעה, המובדל מן הבריכה עצמה על-ידי מחיצה בגובה של 30 ס"מ (ר' ציור 13; לוח ט"ה, 1-2).

ציור 13. תכנית הבריכה.

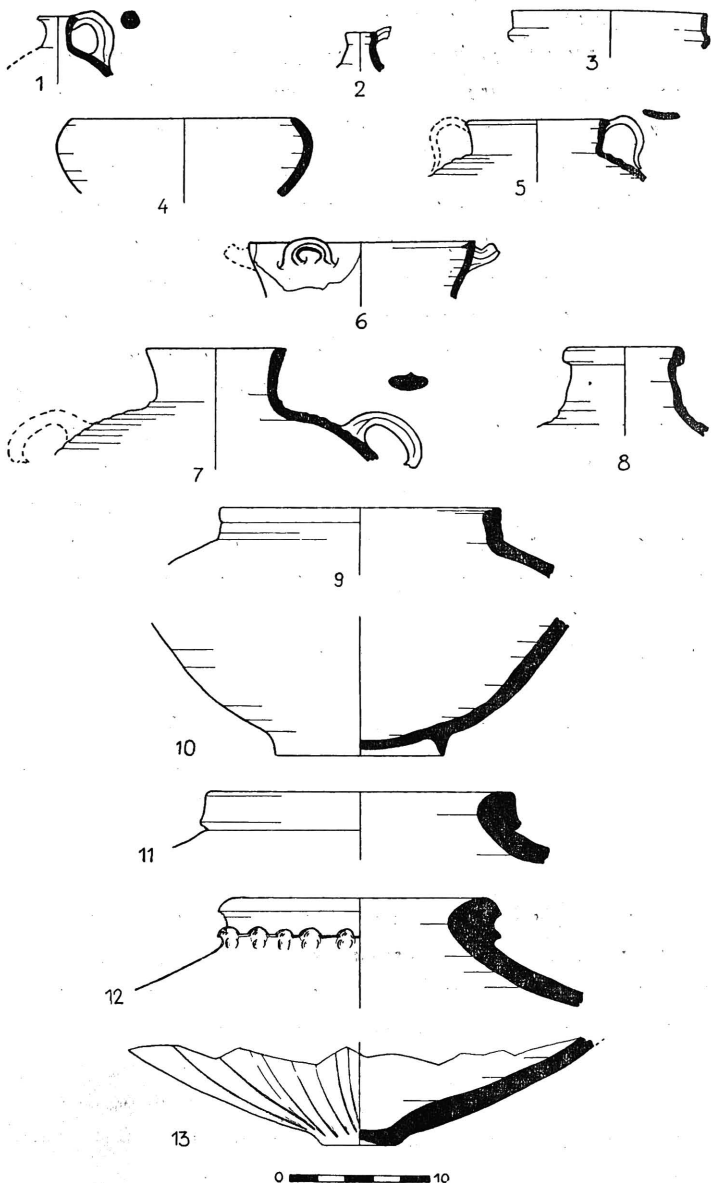
חיפשנו בחוץ את המשכו של המרזב וכן את שרידיה של אמת מים, אך לא גילינו דבר. בדיוק מעל לקצה המרזב יש סדק טבעי בסלע. עלינו אל המדרגה שמעל למערה ולאחר הפירה קטנה מצאנו שם את הקצה העליון של הסדק. זרקנו אבנים לסדק שלמעלה, והן נפלו למטה, בפתחה של המערה בקרבת המרזב. לפיכך יש לשער, שהסדק הטבעי נוצל לריכוז מי השטפונות, המתנכזים בערוץ צדדי קטן. וכך הושגה המטרה, שלא זו בלבד שהמערה כולה והבריכה שבתוכה היו חבויות מעין רואים, אלא גם זרימת המים היתה מיצנעת כל צרכה ולא גילתה את מקום המערה.

מאז סיורו של סנדל ועד ימינו ביקרה, כנראה, במערה רק בדוים. במקום הכדים השלמים, הנזכרים בסקירתו, מצאנו רק שברי כדים וחרסים אחרים, המפוזרים במקומות שונים של המערה.

משערנו חפירת נסיון במרחק של 10 מ' מפתח המערה נתגלתה שכבת זבל ושפך, המגיעה לעומק של 30—40 ס"מ, שמתחתה סלע מפורר סטירילי. נוסף על החרסים מצאנו במקום זה ובחלקים אחרים של המערה שרידי חבליים, בחלקם עם קשרים (לוח י"ד, 1—2); שרידי סלים ומחצלאות; "כפית" מעצם (spatula; לוח י"ד, 5); ענפי תמרים; וכן הרבה גרעינים של תמרים, זיתים, שקדים, קליפות רימונים וגרגירי שעורה.

כלי החרס הם ברובם מהתקופה ההירודיאנית, ומקצתם, כנראה, גם

סקר ארכיאולוגי בעין-גדי

ציור 14. חרסים ממערת הבריכה (27).

מפרק־זמן מאוחר יותר של התקופה הרומית. בציור (14) הבאנו שפה של פכית עם חיפוי אדום (2); שפה של סיר בישול עם ידית אוזן (5); שפה של סיר בישול עם ידית אפקית קטנה (6); שפיות שונות של קנקנים (7—8); שפה ישרה ובסיס טבעת של קנקן, טין צהבהב (9—10); חרס נבטי אחד (לוח י"ד, 4).

במיוחד יש לציין סוג של כדים גדולים ומגושמים עם בסיס גדום ושפה מקופלת, שתחתה באות לחיצות אצבע (ציור 14, 11—13), שדוגמתם מצאנו גם במערות נחל חבר (ואדי חברה). הם שימשו לאגירת שמן, יין ומצרכי מזון אחרים. היתה זו, כנראה, תוצרת מקומית פרימיטיבית, שקשה למצוא לה הקבלה מדויקת. אמנם מתוך שאר הממצאים יש להסיק בוודאות, שגם כלים אלה הם מהתקופה הרומית.

כמרכן מצאנו במערה חרסים קדומים יותר. הקעריות הדקות המזוות, בעלות השפות החדות (3), ואולי גם "הכפית" הנ"ל, הן, כנראה, מהתקופה ההלניסטית.

נתגלו שבר של צפחת גדולה, טין אדמדם, גריסים לבנים עם עיטור שחור של שלושה מעגלים (לוח י"ד, 3), מתקופת הברזל, ומסתבר, מתקופת הברזל א'. עם הממצאים מתקופת הברזל ב' יש למנות: שפה מעוגלת של קערה (ציור 14, 4); שפה מחורצת של סיר בישול; ושפה של פכית עם ידית משוכה מן השפה (14, 1).

השתמשו אפוא במערה מתקופת הברזל (כנראה, תקופת הברזל א') ועד ימי בר־כוכבא, כפי שמעידים הכדים, הדומים לממצאים של מערות נחל חבר.

סיכום

יישובה של עין־גדי החל כבר בתקופה הכאלקוליתית, וגילויי השרידים בקרבת המעיין בלבד אינו מונע את האפשרות, שיתגלו שרידים נוספים מתקופה זו במקומות אחרים. גם העובדה, שלא הצלחנו עדיין לגלות שרידים מן האלף השלישי והשני לפנה"ס אינה סותרת את ההנחה, שעוד יתגלו שרידים משלבים מסוימים של פרק זמן זה.

הממצאים השונים מוכיחים, שכבר בתקופה הישראלית היתה נודעת חשיבות רבה ליישוב של עין־גדי. החל בתקופת מלכי יהודה (תקופת הברזל ב') היו במקום שלוש מצודות: אחת על תל אל־גרין במרכז הבקעה; השנייה

— בקרבת המעיין; והשלישית — במרומי המצפה של עין-גדי, ששמרה על הנווה כולו ועל הדרך אליו מאיזור חברון. ודאי הוקמה מצודה זו גם לשם חסימת דרך המדבר בפני פלישות אפשריות מעין אלו שתוארו בדה"ב כ'. יש יסוד להנחה, שכבר בתקופה זו שימשו גידולי הכופר ושאר הבשמים היקרים, שעלו יפה במיוחד באקלים הטרופי שבסביבת ים המלח, מקור לעשרה המיוחד של עין גדי (שה"ש א, יד).

גם בימי בית שני נשארו מרכזי היישוב והמצודות השומרות על הדרך באותם מקומות, בקירוב, כלומר על תל אל-ג'רן, בקרבת המעיין ובמרומי המצפה של עין-גדי. על אפיו המיוחד של יישוב זה אפשר יהיה לעמוד רק על-סמך חפירות, במיוחד בתל אל-ג'רן, אך השרידים וממצא החרסים מעידים, שבתקופה ההירודאנית הגיעה עין-גדי לשיא פריחתה. עד כה לא מצאנו כאן שרידים של יישוב מרוכז מחוץ למצודות הנזכרות.

בתקופה הרומית-ביזאנטית חלה, כנראה, ירידה. לעת עתה נוכל לייחס לתקופה זו בבטחה רק את השלב השני של מצד נחל ערוגות, ואולי גם את חדרי המגורים המרוכזים מעל למצד זה (24) ומול המצפה של עין-גדי (8). ממצאים אלה מאשרים את אמתות סיפורו של אויסביוס על מציאותו של כפר גדול של יהודים במקום זה⁽¹⁵⁾.

כמו-כן שימשה סביבת עין-גדי מקום-מפלט נוח לקבוצות מורדים בשעת חירום. מערת הברכה היא דוגמה מאלפת למערת סתרים, שבהכשרתה וציור דה הושקע עמל רב. לא מן הנמנע הוא, שזו היא אותה המערה המפורסמת, שכבר דויד ואנשיו התחבאו בה (שמ"א כד), כפי שמעידים כלי החרס מתקופת הברזל. מקומה "על פני צורי היעלים" (שם ב) ובקרבת "גדרות הצאן על הדרך" (שם ג; ודאי הדרך העולה מעין-גדי לחברון, שממנה אפשר לראות כיום את פתח המערה) מתאים בהחלט למערת הברכה. אך ייתכן, כמובן, שהיו באותה סביבה עוד מערות מסוג זה, ולפנינו רק אחת ממערות-הסתרים שבמדבר עין-גדי.

מן הראוי להטעים, שגם בימי פריחתה הגדולה של עין-גדי, כיישוב וכמרכז נפה, הוסיפו מערות-הסתרים שבסביבתה לשמש מקלט למורדים במלכות.

(15) אויסביוס, הוצאת ע. צ. מלמד, מס' 428.